

ІНГЕБОРГ БАХМАН ТА СЛОВ'ЯНСЬКИЙ СВІТ: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ / ДОТИКУ

Юлія Ісапчук. Ингеборг Бахман та слов'янський світ: точки перетину / дотику.

Аналізується проза австрійської письменниці ХХ ст. Ингеборг Бахман на основі сприйняття нею концепту „слов'янський світ”. Основна увага зосереджується на оповіданні „Хрест Гондича”, незавершеному романі „Книжка Франци” та повісті „Три дороги до озера”, які належать до раннього та пізнього періоду її творчості, що і обумовлює їх вибір у даній розвідці. Підкреслюється, що особливості персоносфери, топосу, мови, а також залучення автобіографічних моментів з життя І. Бахман розкривають сутність даного явища.

Ключові слова: проза І. Бахман, австрійська література, слов'янський простір, „габсбурзький міф”.

Юлія Ісапчук. Ингеборг Бахман и славянский мир: точки пересечения / прикосновения.

Анализируется проза австрийской писательницы ХХ в. Ингеборг Бахман на основе ее восприятия концепта „славянский мир”. Основное внимание сосредоточено на рассказе „Крест Гондича”, незаконченном романе „Книжка Франци” и повести „Три дороги к озеру”, которые относятся к раннему и позднему периоду ее творчества, чем и обусловлен их выбор. Подчеркивается, что особенности персоносферы, топоса, языка, а также использование автобиографических моментов из жизни И. Бахман раскрывают суть данного явления.

Ключевые слова: проза Ингеборг Бахман, австрийская литература, славянское пространство, „габсбургский миф”.

Yulia Isapchuk. Ingeborg Bachmann and Slavic world: points of intersection / contact.

The prose of the Austrian writer of the 20th cen. is analyzed on the ground of her reception of the concept „Slavic world”. The main attention is turned to the story „Cross of Hondich”, unfinished novel „The Book of Franza” and story „Three Roads to the Lake”, which belong to the early and late periods of her oeuvre, that explains its choice in this exploration. It is emphasized that the peculiarities of person sphere, space, language and using of autobiographical moments in the I. Bachmann's life reveal the essence of this phenomenon.

Key words: prose of I. Bachmann, the Austrian literature, Slavic space, „the Habsburg myth”.

Австрійська письменниця Ингеборг Бахман (1926–1973) належить до когорти видатних німецькомовних авторів ХХ ст. Ще за життя вона отримує широке визнання серед літературних критиків та пересічних читачів. Поряд з реноме видатного повоєнного німецькомовного лірика, авторка збірок „Відрочений час” („Die gestundete Zeit”, 1953 р.) та „Заклинання до Великої Ведмедиці” („Anrufung des großen Bären”, 1956 р.), І. Бахман користується репутацією неперевершеного прозаїка, що засвідчують збірки „Тридцятий рік” („Das dreißigste Jahr”, 1961 р.) та „Синхронно” („Simultan”, 1972 р.), а роман „Маліна” („Malina”, 1971 р.) є справжньою візитівкою авторки. Крім того, успіхом супроводжуються її проекти на радіо – три радіоп'єси: „Торгівля снами” („Ein Geschäft mit Träumen”, 1952), „Цикади” („Die Zikaden”, 1955) та „Добрий Бог Мангетенну” („Der gute Gott von Manhattan”, 1958), радіосеріал у співавторстві „Радіосім'я” („Die Radiofamilie”, 1952-1953), а також ряд радіоесе.

Письменниця родом з етнічно багатоманітного краю Каринтія, що на півдні Австрії. В інтерв'ю від 23 березня 1971 р. І. Бахман зауважує, що народилася у м. Клагенфурт, “на кордоні – у місцевості, яку ми називаємо потрійним стиком країн – між словенцями, італійцями та німецькомовними австрійцями” (тут і далі переклад наш. – Ю.І.) [11, с. 81]. За переконанням П. Байкена, наявне культурне різноманіття у цій федеративній землі належить для І. Бахман до факторів якраз об'єднуючого характеру, і в жодному разі не навпаки [13, с. 33]. Тому своєрідність географічного розташування цього помежів'я сприяє збагаченню духовного світу письменниці, допомагає усвідомити свою австрійську сутність, неодмінною частиною якої виступає і слов'янський компонент.

Він присутній у її житті та текстах, вкрай важливий для розуміння багатогранного образу каринтійської провінції та авторського Я. У даній статті ми зосередимо нашу увагу на авторській рецепції та інтерпретації концепту „слов'янський світ”, який аналізується на основі специфіки персоносфери, топосу, мови, з врахуванням автобіографічної складової. Водночас, обмежившись окремими прикладами з прози письменниці, які належать до різних періодів її творчості, ми спробуємо показати відносну константність даного об'єкта дослідження у сприйнятті авторки.

Так, під час навчання у Відні, у травні 1948 р. І. Бахман знайомиться з Паулем Целаном (1920-1970), людиною, на перший погляд, з діаметрально протилежною життєвою позицією та долею (передусім, мова йде про вкрай різні обставини, пов'язані з їхніми батьками в часи нацизму). З приводу цього літературознавець П. Рихло зауважує: „Це були не тільки нездоланні суперечності, це були два світи, розділені глибокою прірвою” [6, с. 109]. Але тим, що слід зараховувати до важливих факторів їх взаємної подібності й подальшого зближення, у просторовому відношенні можна вважати їхнє спільне походження з прикордонних місцевостей (Буковина та Каринтія). Вони обоє були носіями пограничних культур та відповідної свідомості.

Так, П. Рихло підкреслює полікультурну атмосферу тодішніх Чернівців, рідного міста поета, вказуючи на романський, германський, слов'янський та єврейський духовний світ. Порівнюючи постать Пауля Целана з Р. М. Рільке, дослідник зазначає, що „слов'янський світ був наснажений концептуальним змістом, вважався мовби проекцією великої екзистенційної утопії” [5, с. 336]. На тлі так званої афери Клер Голль, що супроводжувалася для нього психологічним потрясінням, глибокою внутрішньою депресією, розчаруванням у цінностях окцидентального світу, Пауль Целан проводить уявний поділ між „наївним” Сходом та „підступним” Заходом [5, с. 342, 345]. Можна вважати, що І. Бахман сприймала молодого літератора як представника невідомої східної культури, а саме слов'янської та гебраїської, якої їй, мабуть, підсвідомо бракувало. Він доповнював її на ментальному рівні. На нашу думку, слов'янська складова каринтійського пограниччя з її дитячих років відображається у творчості письменниці й під впливом тісних взаємин із Паулем Целаном.

Цікавою у цьому зрізі є постать іншого відомого австрійського письменника Г. Дроздовського (1899–1987). Він народився та виріс у Чернівцях, але історичні обставини змусили його, як і багатьох інших буковинців німецького походження, у 1940 р. покинути малу батьківщину. Згодом він оселився у Клагенфурті, місті, яке чимось нагадувало Г. Дроздовському столицю Буковини, позаяк воно теж розташовувалося біля підніжжя гір й було багатонаціональним помежів'ям.

У 1984 р. письменник опублікував книгу „Тоді в Чернівцях і довкола. Спогади старого австрійця” („Damals in Czernowitz und rundum. Erinnerungen eines Altösterreichers”), де він часом дотепно, часом з сумом оповідав про місто свого дитинства, юності та молодості. У першому з 29-невеликих розділів автор характеризує Буковину як топос, де “проживали пліч-о-пліч шість національностей” і говорить про те, „як вони поралися зі своїми щоденними турботами, намагаючись бути Заходом на Сході, себто стояти під знаком культури, що була європейською” [3, с. 16]. Для Г. Дроздовського, „старого австрійця”, як його любовно називали [3, с. 5], чернівецький край міжвоєнного періоду ототожнювався з Габсбурзькою монархією, що після свого краху продовжувала існувати у цьому колись найвіддаленішому східному герцогстві. Промовистим є заголовок іншого розділу з даної книги „Австрія у мініатюрі”, що служить парафразом тодішньої Буковини і підкреслює невігаданий факт мирного співіснування між різними національностями: „ми були розмаїттям у єдності і чудово лагодили між собою. Жити і давати жити іншим – ми дотримувалися цього принципу” [3, с. 28].

Ми переконані, що Каринтія та Буковина демонструють не тільки географічну подібність, але й ціннісно-духовну близькість, яка ґрунтується передусім на можливості порозуміння між кількома етносами. Клагенфурт виявляється тим локусом, який дозволяє Г. Дроздовському пам'ятати про свої „австрійські”, „румунські” та „слов'янські” Чернівці водночас.

Розглядаючи прозу І. Бахман, варто зауважити, що насамперед слов'янський компонент тут проявляється через уведення в тексти персонажів зі слов'янськими антропонімами: Іван, Ванда, Мара, Надя та ін. Причому, вони, як правило, пов'язані з чуттєвим, дещо наївним ставленням до дійсності (див. [16, с. 46]). Ми детальніше зупинимося на одному з найяскравіших слов'янських чоловічих образів її прози, власне на фігурі Йозефа Бранко з повісті „Три дороги до озера” („Drei Wege zum See”, 1972 р.).

Він суттєво відрізняється від інших мешканців західного світу, завдяки вмінню берегти деякою мірою архаїчність власного світосприйняття. Незначний коментар „цей веселий велетень-словенець” [10, с. 422] з уст головної героїні Елізабет Матрай свідчить про певну простакуватість, навіть обмеженість, але водночас про таку безпосередність і ментальну близькість із Дунайською монархією, а тому і з нею. Недаремно інша фігура повісті, його двоюрідний брат Франц Євген

Йозеф Тротта, відчуває до нього особливу ніжність, не пов'язану з родинною спорідненістю, певне захоплення через те, як він міг зберегти свої життєві сили, „там внизу, вдома, не схибнутися, а залишитися здоровим” [10, с. 422]. На нашу думку, його постать найвдаліше характеризує ті риси, які І. Бахман найбільше цінувала у людях (відкритість, справжність, щирість тощо).

Даного персонажа, його невід'ємну слов'янську складову, авторка запозичує для створення завершеного образу своєї моделі „габсбурзького міфу” в іншого австрійського письменника – Й. Рота (1894-1939). У цій повісті неважко віднайти образну аналогію до ротівського роману „Гробівець капуцинів” („Die Kapuzinergruft”, 1938 р.), яка проявляється в акценті на вигаданому роді Тротта, що походить із словенського села Сіполля [15]. Завдяки врятуванню життя цісаря Франца-Йозефа у битві при Сольферіно (1859 р.) одним з представників цієї родини, піхотним лейтенантом Йозефом Тротта, рід офіційно долучається до австрійського аристократичного кола Каканії. Власне, про історію родини Тротта читач дізнається з дещо раніше написаного роману цього ж автора “Марш Радецького” („Radetzky marsch”, 1932 р.). У свою чергу І. Бахман свідомо використовує антропоніми Й. Рота, створюючи відповідний емоційний тон, підкреслюючи зв'язок із традицією австрійської літератури.

Щодо досліджуваної нами постаті Бранко, то його прашури жили колись у вищезгаданому словенському селі й займалися передусім продажем смажених каштанів по всіх землях монархії. Як і в його літературного батька, так і в І. Бахман цей персонаж, точніше вже нащадок, відіграє одну з ключових ролей при створенні образу габсбурзької Австрії. Для Елізабет, після багатьох невдач та розчарувань в особистому житті, він уособлює реінкарнацію „нового чоловіка” [25, с. 43; 17, с. 48], разом з тим виступаючи містком до світу „казкової” країни у хвилини душевного сум'яття. Кістяком цієї нової-старої “супердержави” для героїні, як і для самої авторки, служать три прикордонні країни, де Австрія виступає спадкоємицею і продовжувачкою традиції мирного співіснування багатьох етносів усередині країни та в стосунках з іншими сусідніми державами, Італія – найбільш оптимальною набутою домівкою І. Бахман, а Словенія, з якою нерозривно пов'язаний дух монархії, її слов'янською складовою, що, крім прашурів кузенів Тротта, є також вітчизною матері Елізабет.

Прикметно, що саме з уст Бранко лунає фраза „Господи, захисти її!” [10, с. 475], яка імпліцитно пов'язана з так званими музейними Габсбургами [7, с. 7]. Крім того, письменниця свідомо намагається продемонструвати зв'язок даного персонажа з минулим Австрії через його периферійне (словенське) походження, адже ще Й. Рот стверджував: „сутність Австрії не в її центрі, а в провінції” [24, с. 19]. Даний персонаж зберіг не лише генетичний зв'язок з колишньою Австро-Угорщиною, але й підсвідомо продовжував бути її підданим, хоча *de jure* вважався громадянином Словенії, на відміну від інших чоловічих образів повісті, дотичних до „габсбурзького міфу” (Євген Тротта, Манес Райзігер). Тому Д. Затонський при характеристиці Бранко вказує на нього як на “не виточеного інтелектуала, а людину із села Сіполля, який зберіг могутню простоту селянських прашурів”, акцентуючи на тому, що „зв'язок із землею, з минулим, з природним, з духовно здоровим, який жив, зрозуміло, не лише в героях Бахман, але і в ній самій, певним чином вплинув на її світовідчуття” [4, с. 359]. Отож він якнайвдаліше розкриває слов'янську міфему бахманівського бачення „габсбурзького міфу”, а також авторського розуміння слов'янства у цілому.

Принадно зауважимо, що фігуру Бранко у вужчому значенні можна вважати суто словенським персонажем, як, наприклад, це робить словенська германістка Н. Шлібар [25, с. 41–43]. Так, аналізуючи у цілому словенський елемент у творчому доробку І. Бахман, дослідниця виділяє три основні аспекти, що пов'язані з походженням письменниці та створеними нею фігурами, приналежністю до простору, спрямованого на комунікацію між різними етносами, а також підкреслює при цьому наявність утопічних уявлень про мир, свободу у світі [25, с. 35].

Також варто зазначити, що словенський елемент каринтійської культури у розумінні І. Бахман яскраво проявляється в одному з перших її текстів. Мається на увазі оповідання “Хрест Гондича” („Das Honditschkreuz”, 1943/1944 р.), написаний авторкою фактично у 17-річному віці. Мабуть, через приналежність до надто ранньої прози письменниці, що, ясна річ, відрізняється від її подальших „зрілих” текстів у стилістично-формальному вираженні, однак не в ідейно-тематичному зрізі (див. дет. [17, с. 23, 27; 12, с. 39]), дослідники творчості І. Бахман практично

лишають його поза увагою. Як і переважна більшість дослідників [22, с. 153; 17, с. 35; 19, с. 122], ми зараховуємо дане оповідання до регіональної літератури (Heimatliteratur), позаяк йому властивий типовий для цього напрямку хронотоп (тоді ще селище Феллах та звернення до минулого, а саме до антинаполеонівської визвольної війни 1813 р.), персонифікація (героїзовані селяни), лексика з вкрапленнями австрійського варіанту німецької мови та каринтійського діалекту [19, с. 121–122], конфлікт міста і села (на прикладі головного героя, студента-теолога Франца Брандштеттера) та ін. У такий спосіб додатково розкриваються регіональні особливості взаємин між представниками різних народів, що проживають в спільному лінгвокультурному просторі.

Варто підкреслити, що назва оповідання пов'язана з реально існуючим пам'ятним знаком у вигляді старого хреста на місці загибелі у вересні 1813 р. французького солдата від руки австрійського воїна. На думку А. Штоль та Г. Гьоллера, звернення до історичних подій свідчить про намагання ще зовсім юної І. Бахман відобразити власне ставлення до Другої світової війни та гітлерівської ідеології у питанні кордонів [26, с. 54–55; 21, с. 57]. Останній дослідник також переконаний в тому, що цей текст виступає проти уславлення війни та німецького розуміння „батьківщини”, де теорія про нібито відмінність словенської мови від мови німецьких словенців у Каринтії, що пропагувалося нацистами, отримує в оповіданні форму утопії мирного співіснування народів та мов [21, с. 57]. Тому „Хрест Гондича” об'єктивно наголошує на важливості полікультурного обміну між неоднорідним населенням усередині певного регіону та його зовнішнім ареалом, не визнаючи дискримінаційних дій стосовно „інакших” національностей.

Одним із цікавих персонажів для нашої розвідки є другорядна фігура мандрівного торговця на ім'я Мате Бануль. Це – образ колоритного німецького словенця / венеця (Windischer), який разом з крамом розносить по оселях селян останні новини. Причому, чоловік видає себе винятково за словенця, щоб місцеве населення сприймало його як „чужинця, ніби рідкісну тварину, якою захоплюються” [10, с. 491], і в тексті відчувається неоднозначне авторське ставлення до нього, що тяжіє часом до негативної характеристики. Власне німецькі словенці живуть на півдні Каринтії, зокрема у долині р. Гайль, яку вони називають „Ціла”. Авторка підкреслює їхню особливість: „вони мають власну мову, якої не розуміють до кінця ні словенці, ні німці. Своїм існуванням вони ніби хочуть стерти кордон, межу країни, але також і мови, звичаїв та обрядів. Вони утворюють міст, а його опори спокійно та мирно лежать тут і там. І було б добре, якби так завжди залишалося” [10, с. 491]. Отож, ми знову помічаємо наголошування авторкою на особливостях співіснування цих культур у просторі її дитинства, де німецькі словенці, хоч і виокремлюються як майже специфічний етнос, однак він виступає єднальною ланкою між слов'янським та германським світом.

Привертає увагу назва фіктивного топосу *Galicien* з незавершеного роману письменниці „Книжка Франца” („Das Buch Franza”, 1965–1966) [8]. Вона одразу асоціативно наштовхує на німецький варіант назви Галичини (*Galizien*) в період існування Дунайської монархії [30, с. 22; 28, с. 226–227]. Безперечно, для І. Бахман ця місцевість була відома не менше від інших коронних країв Австро-Угорщини. Як правило, вона сприймається, як “не надто розвинена й етнічно різношерстна провінція” [2, с. 56] або „як *геополітичний* простір, як простір без чітких меж, але з неоднорідним, сильним емоційним забарвленням” (курсив автора) [27, с. 115] (про рецепцію образу Галичини у німецькомовній літературі та культурі див. також [14; 29]). На думку, Л. Реітані, прив'язка героїв роману до цієї місцевості є додатковою вказівкою на втрату їхньої батьківщини, яка була знищена історією (Голокост). Заодно ми отримуємо ідеалізований образ регіону, де співіснувало багато народів та культур [23, с. 3]. Але поряд з геноцидом єврейського населення тут, ймовірно, акцентується увага і на злочинних діях нацистського режиму всередині регіону – скажімо, на примусовій депортації близько тисячі незгодних на онімечення каринтійських словенців у 1941 р. до табору “Альтрайх” [20, с. 146]. За Т. Гаврилівим, *Galicien* І. Бахман нагадує місця-утопії з текстів Й. Рота, насамперед, Лопатини з новели „Поруддя цісаря” („Die Büste des Kaisers”, 1934) чи Прогроди з новели „Левіатан” („Der Leviathan”, 1940), окремі місця з „Книжки Франца” прочитуються як їхній палімпсест [1, с. 143–144]. У такий спосіб через назву простору демонструється зв'язок роману зі слов'янсько-єврейським духовним світом. Водночас для нас це – одна зі складових інтерпретації назви поряд з рівнозначними Галліція (*Gallizien*, містечка-громади у Каринтії), Галісія (*Galicien*, північно-іспанський регіон) та Галілея

(*Galiläa*, історичний край нинішнього Ізраїлю). Очевидно, що сама назва досліджуваного об'єкта відсилає нас до різноманітних топографічних понять і об'єднує їх в одну структуру, про що свідчить зовнішня форма даного слова.

Що стосується безпосереднього контакту І. Бахман зі слов'янським світом, то тут можемо назвати здійснені письменницею подорожі до тодішньої Чехословаччини та Польщі. Власне, у середині січня 1964 р. на запрошення молодого австрійського митця-початківця А. Опеля авторка відвідує разом з ним Прагу. Письменниця замріяно блукає засніженими вулицями чеської столиці, роблячи спробу оговтатися після складного розриву стосунків з М. Фрішем у вересні 1962 р., який вона визнала як найбільшу поразку свого життя [9, с. 245]. Тому Прага для І. Бахман постає як місто без болісних спогадів з ностальгійним зверненням до реалій Габсбурзької монархії, що супроводжується детальнішим знайомством зі слов'янським менталітетом [26, с. 270]. Недарма повернувшись до Берліна, який на той момент викликає у письменниці почуття відчуження, вона вирішує оселитися в Австрії (гіпотетично у Відні), яка є ближчою до слов'янського світосприйняття, ніж, наприклад, безпосередньо добре відомі їй Німеччина чи Італія. Враження від цієї поїздки незабаром трансформуються у дві з найяскравіших поезій авторки – „Прага, січень 64” („Prag Jänner 64”) й „Богемія лежить біля моря” („Böhmen liegt am Meer”).

У березні 1973 р. помирає батько І. Бахман, що виявляється для неї величезною втратою, позаяк з ним пов'язується не тільки смерть дуже близької людини, але й не в останню чергу відхід у минуле частини старого австрійського світу [26, с. 330]. У травні того ж року письменниця вирушає у нетривалу подорож до Польщі, зустрічаючись на літературних читаннях зі студентами та відвідуючи концтабір у Аушвіці (Освенцим). Перебуваючи під сильним враженням від теплового прийому цього відкритого та щирого народу, І. Бахман ототожнює себе зі слов'янкою: „Тому що я ж слов'янка, а слов'яни – інші” (цит. за [26, с. 331]). Дана країна, подібно до празького топосу, перетворюється для неї в образ утопічного простору, де емоційність та раціональність нероздільні, де чоловік і жінка живуть одне з одним, а не одне проти одного [18, с. 149–150]. Саме ці максими І. Бахман намагалася зобразити у своїй творчості, вказуючи на наслідки недотримання даних принципів у сучасному суспільстві, а також зі свого боку прагнула відповідної гармонії у стосунках з протилежною статтю. Чехословаччина та Польща, уособлюючи поняття “слов'янський світ”, наочно демонструють письменниці альтернативу до прагматичного, жорстокого західного суспільства. Авторка розглядає ці географічні реалії як образи з дитячого топосу каринтійського багатокультурного регіону.

Отож духовний простір І. Бахман нерозривно пов'язаний зі слов'янським світом, що виявляється як на рівні творчості, так і в приватній сфері письменниці й фактично не зазнає видозмін упродовж життя авторки. У проаналізованих вище зразках дане поняття розкривається на основі введення персонажів зі слов'янськими іменами та зі слов'янським світовідчуттям, неспотвореним цивілізацією (Йозеф Бранко), перегукуючись з „габсбурзьким міфом” та підживлюючи утопічно-ностальгійні сподівання на віднаходження або створення подібної моделі співіснування кількох різнорідних націй. У топографічному вимірі це демонструється на основі авторського топоніму *Galicien*, який, попри іманентну полісемантичність, асоціативно наштовхує на слов'янську етимологію та похідні від цього тлумачення даного поняття. Разом з тим Каринтія зображується простором мирного співіснування словенського та німецькомовного населення – елементів, які доповнюють один одного, незважаючи на втручання політичних та ідеологічних чинників. У реальному світі І. Бахман вдається на мить долучитися до омріяного взаєморозуміння між людьми під час подорожей до Чехословаччини та Польщі, які втілюють для неї привабливий слов'янський світ.

Література

1. Гаврилів Т. Форма і фігура. Ідентичність у художньому просторі : монографія / Т. Гаврилів. – Львів : ВНТЛ - Класика, 2009. – 480 с.
2. Голик Р. *Anima Galiciana* і / чи *Fata Morgana*: реальна й віртуальна Галичина в літературі та ментальності / Р. Голик // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 60. – Ч. 1. – Львів : Львівський нац. університет, 2014. – С. 53–61.
3. Дроздовський Г. Тоді в Чернівцях і довкола. Спогади старого австрійця / Г. Дроздовський ; пер. з нім., передм. і прим. П. Рихла. – Чернівці : „Молодий буковинець”, 2001. – 256 с.

4. Затонский Д.В. Австрийская литература в XX столетии / Д. Затонский. – М. : Худож. лит., 1985. – С. 346–368.
5. Рихло П.В. Поетика діалогу. Творчість Пауля Целана як інтертекст : монографія / П.В. Рихло. – Чернівці : Рута, 2005. – 584 с.
6. Рихло П.В. „Вони мовили сяйно і темно”. Пауль Целан та Інгеборг Бахманн: листування закоханих / П.В. Рихло // Нова подорож до Європи / Упор. О. Гаврилів, Т. Гаврилів. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2012. – С. 108–122.
7. Рот Й. Марш Радецького / Йозеф Рот : роман ; пер. з нім. Є. Горевої ; авт. передм. Д. Затонський. – К. : Юніверс, 2000. – 352 с.
8. Bachmann I. „Todesarten”-Projekt : Kritische Ausg. in 4 Bd. / Ingeborg Bachmann / [Hrsg. Monika Albrecht und Dirk Göttsche unter Leitung von R. Pichl]. – München - Zürich : Piper-Verl., 1995. –Bd. 2. Das Buch Franza. – 502 S.
9. Bachmann I. Briefe einer Freundschaft / Ingeborg Bachmann; Hans Werner Henze / Hrsg. von Hans Höller. Vorw. von Hans Werner Henze. – München ; Zürich : Piper-Verl., 2013. – 537 S.
10. Bachmann I. Werke : in 4 Bd. / Ingeborg Bachmann / [Hrsg. Christine Koschel, Inge von Weidenbaum, Clemens Münster]. – 4. Aufl. – München ; Zürich : Piper-Verl., 1993. – Bd. 2 : Erzählungen. – 609 S.
11. Bachmann I. Wir müssen wahre Sätze finden. Gespräche und Interviews / Ingeborg Bachmann / [Hrsg. Christine Koschel, Inge von Weidenbaum]. – München : Piper-Verl., 1983. – 164 S.
12. Bartsch K. Ingeborg Bachmann / Kurt Bartsch. – Stuttgart : Metzler, 1988. – VII, 213 S. – (Sammlung Metzler ; 242).
13. Beicken P. Ingeborg Bachmann / Peter Beicken. – München : Beck, 1988. – 288 S.
14. Cybenko L. Galicia miserabilis und / oder felix? Ostgalizien in der österreichischen Literatur / L. Cybenko. – Lwiw : VNTL-Klasyka, Wien : Praesens Verlag, 2008. – 220 S.
15. Fanta W. Rückkehr nach Kakanien. Der habsburgische Mythos in der Prosa Ingeborg Bachmanns / Walter Fanta // Nicht (aus, in, über, von) Österreich: zur österreichischen Literatur, zu Celan, Bachmann, Bernhard und anderen ; Beiträge des Debrecener Germanistischen Symposions zur Österreichischen Literatur nach 1945 im Oktober 1993 / hrsg. von T. Lichtmann. – 2., unveränd. Aufl. – Frankfurt am Main : Lang, 1996. – S. 141-170. – (Debrecener Studien zur Literatur; 1).
16. Hapkemeyer A. Ingeborg Bachmann: die Grenzthematik und Funktion des slawischen Elementes in ihrem Werk / Andreas Hapkemeyer // Ingeborg Bachmann. Acta Neophilologica ; Janez Stanonik [Hrsg.]. – Ljubljana : Univerza Filozofska Fakulteta, 1984. – Sonderband. XVII. – S. 45-49.
17. Hapkemeyer A. Ingeborg Bachmanns früheste Prosa : Struktur und Thematik / Andreas Hapkemeyer. – Bonn : Bouvier, 1982. – 123 S. – (Abhandlungen zur Kunst-, Musik- und Literaturwissenschaft. ; 332.)
18. Hapkemeyer A. Ingeborg Bachmann. Entwicklungslinien in Werk und Leben / Andreas Hapkemeyer. – 2., unveränd. Aufl. – Wien : Verl. der Österreichischen Akademie der Wissenschaft, 1991. – 169 S.
19. Henniger P. „Heuboden und Taschenfeiteln”? Zu Ingeborg Bachmanns Erzählung „Das Honditschkreuz” / Peter Henniger // Ingeborg Bachmann : neue Richtungen in der Forschung? ; Internationales Kolloquium, Saranac Lake, 6. – 9. Juni 1991 / Gudrun Brokoph-Mauch, Anette Daigger [Hrsg.]. – St. Ingbert : Röhrig, 1995. – S. 118-141. – Beiträge zur Robert-Musil-Forschung und zur neueren österreichischen Literatur ; 8).
20. Hermann B. Das Buch Franza / Britta Hermann // Bachmann-Handbuch : Leben-Werk-Wirkung ; [Hrsg. Monika Albrecht, Dirk Göttsche]. – Sonderausgabe. – Stuttgart ; Weimar : Verl. J. B. Metzler, 2013. – 144-151 S.
21. Höller H. Schreiben gegen den Krieg. Ingeborg Bachmann. Einführung in eine Ausstellung / Hans Höller/ Ingeborg Bachmann / a cura di Robert Pichl e Barbara Agnese. – Roma : Donzelli, 2004. – S. 47-58 – (Cultura tedesca ; 25).
22. Jurgensen M. Das Bild Österreichs in den Werken Ingeborg Bachmanns, Thomas Bernhards und Peter Handkes / Manfred Jurgensen // Für und wider eine österreichische Literatur / hrsg. von K. Bartsch, D. Goltschnigg, G. Melzer. – Königstein im Taunus : Athenäum, 1982. – S. 152-174.
23. Reitani L. „Heimkehr nach Galicien”. Heimat im Werk Ingeborg Bachmanns. Mit einem bisher unveröffentlichten Brief von Jean Améry an Ingeborg Bachmann / Luigi Reitani // Topographien einer Künstlerpersönlichkeit : neue Annäherungen an das Werk Ingeborg Bachmanns ; Internationales Symposium Wien 2006 / hrsg. von Barbara Agnese und Robert Pichl. – Würzburg : Königshausen & Neumann, 2009. – S. 31-46.
24. Roth J. Romane. Die Kapuzinergruft. Die Geschichte von der 1002. Nacht / Joseph Roth. – Köln : Verl. Kiepenheuer@Witsch. – 1994. – S. 1–130.
25. Šlibar-Hojker N. Entgrenzung, Mythos, Utopie: Die Bedeutung der slowenischen Elemente im Oeuvre Ingeborg Bachmanns / Neva Šlibar-Hojker // Ingeborg Bachmann. Acta Neophilologica ; Janez Stanonik [Hrsg.]. – Ljubljana : Univerza Filozofska Fakulteta, 1984. – Sonderband. XVII. – S. 33-44.
26. Stoll A. Ingeborg Bachmann : der dunkle Glanz der Freiheit. Die Biographie / Andrea Stoll. – München : C. Bertelsmann Verl. – 1. Aufl., 2013. – 381 S.
27. Ullrich P.-O., Ullrich E., Grunewald E. Galizien: Raum zwischen Imagination und Realität. Annäherungen und

- Fragen aus deutscher Sicht anfangs des 21. Jahrhunderts / Peter-Otto Ullrich, Ellen Ullrich, Elke Grunewald // Компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, культурних та мовних контактів [матеріали літературо-мовознавчого колоквиуму III. Днів австрійської культури у Дрогобичі, 14-20 квітня 2013] / Упор., наук. ред. Я. Лопушанського і І. Дашко ; вст. слово Я. Лопушанського. – Т. 2. – Дрогобич : Посвіт, 2014. – С. 113-121.
28. Wertheimer J. „Galizien“, Transitraum zum Untergang: Ingeborg Bachmanns Raum-Projektionen in „Der Fall Franza“ / J. Wertheimer // Space and boundaries. Proceeding of the XII Congress of the International Comparative Literature Association ; hrsg. von Roger Bauer. – Bd. 2. – München, 1990. – S. 226-233.
29. Woldan A. Literarisches Galizien und der erste Weltkrieg / A. Woldan // Galizien. Aus dem großen Krieg / Галичина. З великої війни / Упор. Алла Паславська, Тобіас Фогель, Володимир Кам'янець. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2014. – С. 32-37.
30. Zeller E.Ch. Ingeborg Bachmann: Der Fall Franza / Eva Christina Zeller. – Frankfurt am Main ; Bern ; New York ; Paris : Lang, 1988. – 111 S. – (Europäische Hochschulschriften: Reihe 1, Deutsche Sprache und Literatur; Bd. 1030).